

KALKINMANIN ANLAMBİLİMSEL TARİHİ VE KAVRAMSAL KÖKENLERİ

Cengiz YAVILIOĞLU

Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Özet

Kalkınma, iktisat disiplininde olduğu kadar, iktisat dışı disiplinlerde de sıkça kullanılan bir kavramdır. Fakat bu disiplinlerde kavramın hangi toplumsal olgu ve/veya olguları anlatmak için kullanılabileceği ve özellikle kavramın yanlış kullanımına neden olan modernleşme, büyüme, sanayileşme gibi içerik olarak benzeşen kavramlarla ne tür farklılıklarının olduğu üzerinde yeterince durulmamaktadır. Çalışmamız, kavramın anlambilimsel tarihine ve kökenlerine inerek yukarıdaki sorunlara açıklık kazandırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, modernleşme, sanayileşme, büyüme

Abstract

The Semantic History of the Concept of the Development and Its Conceptual Origins

Development is oftenly used in both the economics and the other disciplines. However, there are different uses of the development in the social sciences including economics. In fact, although the concepts such as modernisation, growth and industrialization have different means from the development in terms of context, they uses the same means. In this study, I have attempted to explore the different means them by studying the semantic history and origins of these concepts.

Key Words: Development, modernisation, industrialization, growth

1. Giriş

Kalkınma kavramı, toplumların gelişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerikler kazanmıştır. Hatta aynı dönemde farklı içeriklerde kullanıldığı da görülmüştür. Kavram, bazen de kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla içiçe geçmiş, onların yerine kullanılmış ve doğal olarak anlam kaymasına uğramıştır. Bugün de kavramın içeriği açık ve anlaşılır değildir. Teorilerde olduğu gibi günlük konuşmalarda da bazen sanayileşmenin, bazen büyümenin bazen de modernleşmenin yerine kullanılmaktadır.

Bu nedenle ilk olarak kavramdan ne anlaşılması gerektiği, hangi toplumsal ve ekonomik olgu/olguları anlatmak için kullanılabileceği ve ardından diğer kavramlardan ne tür farklılıklarının veya onlarla ne tür ilişkilerinin olduğu ortaya konulmalıdır. Fakat bu tür bir inceleme yapılmadan önce kavramın anlambilimsel tarihinin analizinin yapılması konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

2. Kalkınma Kavramının Anlambilimsel Tarihi

Herhangi bir kavramın içeriğinin anlaşılır ve doğru kullanımı için hem ekonomik gelişimi o kavramla izah edilen toplumların olgusal olarak, hem de kavramın semantik olarak nasıl bir değişim geçirdiğini bilmek gerekir. Zira toplumsal değişmelerin, ilerlemelerin veya gerilemelerin neden ve sonuçlarına yönelik araştırmalar, kavramların zamanla geçirmiş oldukları içerik farklılaşmalarının tahliliyle daha anlaşılır bir hale gelir.

Bu tip bir çabanın içerisinde barındırdığı bir takım zorluklar vardır. Her şeyden önce toplumsal değişimleri tek bir faktörle açıklamanın mümkün olmaması, toplumsal değişim analizlerini ve dolayısıyla toplumsal değişim analizlerinde kullanılan kavramları herkes için aynı şeyi ifade etmekten uzaklaştırmaktadır. Modernleşme, çağdaşlaşma, sanayileşme ve benzeri toplumsal değişimi ifade eden kavramlarda olduğu gibi, kalkınma kavramının tanımı da toplumların değişim veya gelişim çizgilerinin açık, anlaşılır ve tek düze olmamasından dolayı herkes tarafından kabul edilebilir bir özellikte değildir. Bu durum oldukça doğaldır. Çünkü kalkınma kavramı, toplumsal değişime etki eden faktörlerin etkililik derecesine göre içerik kazanmakta ve toplumsal değişimlerin neden ve sonuçlarını inceleyen iktisatçı, sosyolog ve tarihçilere göre kavrama farklı anlamlar yüklenmektedir. Mesela, Marks'ın toplumsal değişimin nedenlerini izahıyla, Milner'in izahı arasında büyük farklar bulunmaktadır. Marks kalkınmayı tarihsel şartlardaki değişimlerle açıklarken, Milner kalkınmayı, o dönemdeki hükümet faaliyeti olarak değerlendirmektedir. Bu durumda, kalkınmanın nasıl ortaya çıktığına göre farklılaşan iki kalkınma kavramı tanımı ortaya çıkmaktadır. Frederick Nixon, yukarıda anlatılan nedenler ve bunlara ilave olarak, postülalarının ideal yapısının varolmamasından ve belirli bir (özel) politik, ekonomik ve sosyal yapıyla ilişkili olarak belirlenemediğinden dolayı kavramı, ahistorik ve apolitik olarak (Nixon, 1984: 87) tanımlamaktadır.

Nixon'ın kalkınma kavramına yönelik ahistorik ve apolitik yaklaşımına karşı, H. W. Arndt, tarihsel ve anlambilimsel analiz yaparak, kavrama bir içerik ve anlam kazandırmaya çalışmaktadır. Arndt çalışmasına, klasik iktisatla ve dolayısıyla Adam Smith'le başlamaktadır. Smith'in kalkınma kavramını nasıl kullandığını veya kullanıp kullanmadığını araştırmaktadır. Bilindiği gibi Smith, İngiltere'nin sanayileşmesini kalkınma kavramıyla değil, maddi ilerleme kavramıyla açıklamıştır. Dolayısıyla Smith, iktisadi kalkınmadan değil de İngiltere'nin zenginleşme ve ilerlemeye yönelik iyileşmesinden bahsetmiştir. *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde maddi ilerlemeyi sermaye birikimine, bu birikimi de zengin sınıflardaki para artırma eğilimine bağlamıştır (Smith, 1985: 276-280). Maddi ilerleme, A. Smith'den İkinci Dünya Savaşına kadar tüm iktisatçılar tarafından Batı'nın iktisadi kalkınması olarak isimlendirilen şeyi açıklamada kullanılan bir ifade olmuştur.

Smith'den sonra iktisatçılar sanayi devrimi, kapitalizmin yükselişi, ticaretin evrimi veya serbest ticaret ve girişimciliğin yükselişi hakkında yazılar yazmışlardır. Arndt'a göre, bu tarihi süreçte ekonomik kalkınma olarak tarif edilmiş olan bir ifade, birkaç istisna dışında pek kullanılmamıştır. Bunun bir istisnası A. Marshall'dır. Marshall ise kalkınma sözcüğünü, "her türlü düşüncenin gelişmesinde veya sosyal kurumların gelişmesinde olduğu gibi sadece zamanla ortaya çıkışa işaret eden" edebi bir anlamda kullanmıştır (Arndt, 1981: 458). Görüldüğü gibi kavramın ekonomik içeriği Marshall'da açık değildir.

İkinci bir istisnayı "İktisadi Kalkınma Teorisi" isimli çalışmasıyla Schumpeter oluşturmaktadır. Üçüncü istisnaya ise, 1920'lerde iktisat tarihçilerinin "iktisadi kalkınma" terimini kullanmalarında rastlıyoruz. Bu anlamda Lilian Knowks, bir iktisat tarihçisi olarak 1924'te "İngiliz Deniz Aşırı İmparatorluğunun İktisadi Kalkınması" adlı kitabını yayınlamıştı. Birkaç yıl sonra Vera Anstey "Hindistan'ın Ekonomik Kalkınması"nı yazmıştı. R.H. Tawney, 1931'de Çin'le ilgili kitabında "kalkınmanın uzun sürecinden" ve "Çin'in iktisadi kalkınmasına neden olan güçlerden" bahsetmişti (Arndt, 1981: 458).

Fakat ekonomik kalkınma terimi yukarıdaki kullanımların hiçbirinde aynı anlamı ifade etmemekteydi. Tabii ki bu farklı kullanımların bir takım nedenleri bulunmaktadır. Kavramı kullananlardan Tawney ve Schumpeter, Marks'tan etkilenen iktisatçılardı. Knowks ve Anstey ise İngiliz İmparatorluğunun tarihçileriydi. Bu etkilenmelerden dolayı birinci gurup iktisatçılar kalkınma kavramını geçişsiz anlamda, ikinci guruba mensup iktisat tarihçileri ise geçişli anlamda kullanmaktaydı. Kavramın geçişli ve geçişsiz kullanımları, ekonomik kalkınma süreçlerinin farklı açıklanması sonucunu doğurmuştur.

Tawney ve Schumpeter'i etkileyen Marks, kalkınma terimini, ekonomi tarihi yorumunun anahtar kavram olarak belirlemiştir. Marks'ın düşüncesinde "kalkınma" merkezi bir temadır. Bu anlamda Marks, kendine has mantığın neticesi olarak değişen ekonomik sürecin sosyal yapıyı (esasında toplumun tümünü) değiştirdiğini, dolayısıyla ekonomik yapıdaki bir değişimin toplumsal yapıdaki bir değişimin nedeni olduğunu analitik bir şekilde göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla toplumsal değişimin, olumlu veya olumsuz, yönünü belirleyen faktör ekonomidir. Ekonomik ve toplumsal değişimler ise diyalektiktir. Bunun anlamı, ekonomik gelişmenin (kalkınmanın) dışardan müdahale ile ani bir ortaya çıkış değil, bir birikimin sonucu olduğudur. Marks'ta ve daha sonraları da Schumpeter'de kalkınma teriminin geçişsiz kullanımının temelinde bu mantık yatmaktadır.

1920'li yıllarda iktisadi kalkınma terimi, İngiliz İmparatorluğu tarihçileri tarafından Marksistlere göre farklı bir bağlamda kullanılmıştır. Tarihçiler, iktisadi kalkınma kavramı çerçevesinde tabii kaynakları en üst düzeyde kullanmak gibi faaliyetlerden bahsetmişlerdir. Halbuki Marks ve Schumpeter'e göre iktisadi kalkınma, kimsenin tekelinde olmaksızın ortaya çıkmış bir süreçtir. Buna karşın

kolonyal politikalarla ilgilenen Milner için iktisadi kalkınma bir faaliyettir; ve özellikle tam anlamıyla olmasa bile bir hükümet (yönetim) aktivitesidir. Marksist anlamda *gelişen* bir toplum veya ekonomik sistem vardır; Milner'e göre ise *gelişmekte olan* doğal kaynaklardan yararlanma biçimidir. Bu nedenle iktisadi kalkınma Marksist anlamda geçişsiz, Milner'e göre de geçişli bir fiildir (Arndt, 1981: 460). İktisadi kalkınma terimi, İkinci Dünya Savaşı boyunca Marksist literatür dışında kullanılmamış olmasına rağmen doğal kaynakların işletilmesi veya geliştirilmesine işaret etmeye de devam etmiştir.

Ne Marks'ın ve Schumpeter'in ne de İngiliz İmparatorluğu tarihçilerinin çalışmalarında kalkınma teriminin geri kalmış toplumları anlatan bir içeriğini bulmak mümkün değildir. Geri kalmış toplumları anlatan bir içeriğin ilk kullanımına Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) ana sözleşmesinde (28 Haziran 1919) rastlanmaktadır. Burada hem kalkınma hem de kalkınmanın karşıtı olan kalkınmamışlık kavramları kullanılmıştır. Sözleşmede, "bu halkların refahı ve kalkınması uygarlığın kutsal misyonunu oluşturur" denilmiştir (Başkaya, 1994: 25). Fakat buradaki kalkınma terimi, uygarlık/çağdaşlık teriminin sinonimi olarak kullanılmış, dolayısıyla ekonomik yapıdaki bir gelişme değil sosyo-kültürel bir gelişme ön plana çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda Milletler Cemiyeti tarafından yapılan yayınlarda ve metinlerde başta olmak üzere ekonomik içeriğin netleştiği ve ekonomik kalkınmanın diğer sosyal bilimlerden ayrılarak *özerklik* kazandığı görülmüştür. Nihayet 1947'de Birleşmiş Milletler, kalkınma planlarına dair incelemelerinde *hükümetlerin iktisadi kalkınmada nihai amacının tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek olduğunu* duyurmuştur.

Bu dönemden itibaren iktisadi kalkınma, az gelişmiş ülkelerdeki kişi başına gelir artışıyla neredeyse eş anlamlı hale gelmiştir. 1944 yılında A.Lewis, zengin ve fakir ülkeler arasında kişi başına gelir farklarındaki açığı kapatmaya yönelik hızlı bir iktisadi kalkınma programı amacını deklare etmiştir. Daha sonra ise kalkınmaya yönelik olarak *İktisadi Büyüme Teorisi* eserini yayınlamıştır. W. W. Rostow'un, Marks'ın tezlerini tartıştığı *İktisadi Büyümenin Aşamaları* isimli çalışması ekonomik kalkınmanın incelendiği eserlerden birisini oluşturmuştur. Gunnar Myrdal ise, 1957'de iktisadi kalkınmayı *tüm nüfusun hayat düzeyinde bir artış* olarak tarif ederek kavramın genel kullanımını yansıtmıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda kavramın daha çok literatürde nasıl kullanıldığı üzerinde durduk. Fakat kalkınmanın bir de olgusal, yani eyleme dayalı tarihi bulunmaktadır. Lloyd G. Reynolds, *Economic Development in Historical Perspective* adlı makalesinde, Arthur Lewis, Hla Myint ve Celso Furtado'nun ekonomik tarih çalışmalarına dayanarak, olgusal anlamda birçok geri kalmış ülkenin kalkınma öyküsünün 19. yüzyılın ortalarından itibaren başladığını ileri sürmektedir (Reynolds, 1996: 54-55). Reynolds'un bu değerlendirmesinin Türkiye için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Türkiye'nin 1923 sonrasındaki

toplumsal, siyasal ve ekonomik bakımdan yeniden yapılanmasının temelleri 19. yüzyılın ortalarında yatmaktadır.

Kalkınma iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıkışı ise, 1930'lardaki Büyük Bunalmı başlanmıştır. 1939-1945 arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşünün meydana getirdiği sarsıntı da kalkınma ekonomisine asıl ivmeyi kazandırmıştır. Kalkınma ekonomisinin İkinci Dünya Savaşından sonra bir disiplin olarak ortaya çıkışından günümüze kadar kavram, ekonomik yönü itibarıyla değerlendirilmiştir. Hem kalkınma teorilerinde hem de kalkınma stratejilerinde bu vurgu çok açıktır. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Teorilerinde, Neo-Liberal Yaklaşımlarda ve Bağımlılık Teorilerinde sorun, üretim sürecinin ekonomik yönlerinde görülmüş, dolayısıyla çözüm önerileri de üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği, nasıl bir araya getirileceği ve nasıl üretime sokulacağı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Yakın bir geçmişte Hla Myint, trendi tersine çevirmeye çalışmıştır. Geri kalmış ülkeler tabirini kişi başına düşük gelirle nitelemeye karşı, daha önceki *az gelişmiş* doğal kaynaklar ve *geri kalmış* halklar arasında yapılan; ilkinin az gelişmiş kaynaklar anlamında, ikincisini ise belli bir bölgenin geri kalmış halkını tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Çünkü Myint, doğal kaynakların miktarının etkin bir şekilde artmasının mutlaka halkın geri kalmışlığını azaltacağı fikrinde değildir. Ona göre, "geri kalmış insanlardan bahsedildiğinde ekonomik mücadelede başarısız olanlar akla gelmelidir. Az gelişmiş kaynaklar ise dağıtım sürecinde insanları, ekonomik çevreleri içinde ya da homojen bir grup olarak ele almaktan ziyade kaynaklardan biri olarak incelemeyi gerektirir. Bu anlamda insan grupları birlikte değerlendirilmez, ayrı bir ekonomik birim olarak ele alınır (Myint, t.y.: 94-95)." Sonuç olarak Myint, az gelişmiş kaynakların ve insanların geri kalmışlığının iki ayrı olgu olduğunu ve birlikte ortaya çıkmak zorunluluklarının olmadığını, ikisinin bir arada olduğu zaman fasit bir daire oluşturduklarını belirtmiştir (Myint, t.y.: 96).

Fakat Myint'in bu tanımlaması literatürde pek yer bulmamıştır. Çünkü uzun zamandan beri kalkınma, "...mal ve hizmetlerin artan ölçüde akımına yansıyan... maddi refahta, kendini besleyen sürekli bir iyileşme olarak" tanımlanmıştı; veya başlangıçta iktisadi kalkınma ve iktisadi büyüme terimleri kişi başına gelirden kendini besleyen bir artışı ifade etmede kullanılmıştı (Viner, t.y.: 12). Kalkınmış ülke ise daha fazla sermaye, emek ve kullanışlı doğal kaynakları işlemek için potansiyel reçeteleri olan veya bunların hepsine sahip bulunarak bütün kaynakları mevcut nüfusunu daha yüksek bir yaşam standardına ulaştırmak için kullanan ülke olarak belirlenmişti.

Böylece sosyal, siyasal ve ekonomik içerikleriyle birlikte toplumsal bir olgu olan kalkınma kavramı, ekonomi gibi tek bir faktörü kapsayacak bir biçimde içeriği daraltılmış ve literatürde bu anlamda kullanılmıştır. Sosyo-kültürel ve siyasal yönleri ise ihmal edilmiştir.

Kalkınma teriminin Türkiye’de temel metinlerde kullanımının ise yakın bir geçmişi bulunmaktadır. Modernleşme/çağdaşlaşma/yenileşme hareketlerinin başladığı 18. yüzyılın başlarından bu yana, Sened-i İttifak’tan 1982 Anayasasına kadar ki dönemin temel metinlerinde kalkınma kavramı sadece 1961 ve 1982 Anayasalarında yer almaktadır (Kili ve Gözübüyük, 1985). Temel metinler dışındaki kullanımı ise dünyadaki kullanıma hemen hemen denk düşmektedir. Hatta biraz daha eski olduğu bile söylenebilir. Çünkü Türkiye 1933-1937 arasında kapsamlı bir kalkınma planı sayılabilecek ilk sanayi planı uygulamış ülkelerden birisidir. Türkiye’nin bu dönemdeki kalkınma/sanayileşme planı üzerine yazılmış ve kalkınma kavramının *ekonomik içerikte* kullanıldığı bir çok makale bulunmaktadır (Peker, 1948).

Buraya kadar yapmış olduğumuz incelemeler, kavramın sadece süreç içerisinde nasıl kullanıldığına ilişkindir. Başka bir ifadeyle kalkınma tanımını kolaylaştırmak için bir ön hazırlık niteliğindedir. Bu nedenle yukarıdaki açıklamalardan kalkınma kavramının ne olduğunu veya kavramdan ne anlaşılması gerektiğini yalın bir şekilde bulmak güçtür. Yine bu açıklamalardan kalkınma teriminin sadece kendi başına anlaşılmasının olası olmadığı da görülmektedir. Çünkü, benzer anlamlarda kullanılan birden fazla kavram bulunmaktadır. O halde, benzer anlamlarda kullanılan kavramların birbirlerinden farklılıklarını, benzerliklerini ve ilişkilerini inceleyerek kalkınma terimine açıklık kazandırılabilir.

3. Kalkınmanın Kavramsal Kökenleri

Kalkınma iktisadi çerçevesinde ekonomik kalkınma, modernleşme, sanayileşme, büyüme ve yapısal değişmeye atfedilen anlamlar çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme birbirlerinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Yapısal değişme ise, ekonomik kalkınma ve büyümeyi tanımlamak veya aralarındaki farkı vurgulamak üzere ara bir kategori olarak ortaya çıkmaktadır. Yapısal değişme aynı zamanda ekonomik kalkınmaya atfen de kullanılmaktadır.

Benzer bir durum modernleşme ve kalkınma arasında da söz konusu olmaktadır. Her iki kavram bazen birbirlerinin yerine kullanılmakta, bazen modernleşme kavramı içerisinde kalkınma kavramı değerlendirilmekte ve bazen de kalkınma kavramı, modernleşme ve sanayileşme kavramının her ikisini içerecek şekilde kullanılmaktadır. Başka bir durumda sanayileşme kavramı, kalkınma ile modernleşme arasında bir bağ kurulmak istendiğinde ara bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Sanayileşme bazen de geri kalmış bir toplumdaki gelişmiş bir topluma geçişte, kalkınmanın ve dolayısıyla modernleşmenin olmazsa olmazı olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın bu aşamasında söz konusu kavramlar arasındaki benzerlik, farklılık ve tamamlayıcılık şeklinde ortaya çıkan ilişkiler üzerinde durularak daha açık ve anlaşılabilir tanımlar yapılacaktır.

3.1. Büyüme-Yapısal Değişme-Kalkınma

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretimsel kapasitesini genişletmesi için kullandığı araçlarla ilgili bir kavramdır. Ekonomik büyümeyi açıklayıcı özelliğe sahip dört temel değişken bulunmaktadır: İşgücünün kalitesi ve miktarı, doğal kaynakların miktarı ve kalitesi, reel sermayenin miktarı ve kalitesi ve toplumun teknolojik seviyede gösterdiği başarı. Bu değişkenleri ekonomik büyümede temel belirleyiciler olarak tanımlayabiliriz. Bunlar herhangi bir ekonominin üretim potansiyelleridir. Ekonomik büyüme, üretimsel kapasiteyi belirleyen bu faktörlerin geliştirilip yaygınlaştırılması faaliyetlerini konu alır. Bu, bir anlamda ekonominin potansiyeli ile ilgilenmek anlamına gelmektedir. Fakat ekonomik büyümeden bahsederken, ekonominin potansiyeli yanında, kapasitenin kullanılmasını da göz önüne almak gerekir.

Ekonomik büyüme, toplumun maddi refahını artırması bakımından önemlidir. Doğal olarak subjektif bir konu olan refah hakkında kabul edilebilir bir ölçü mevcut değildir. Fakat son analizde, maddi refahın mal ve hizmetlerin miktarı ile çok yakından ilgili olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Her hangi bir toplum için maddi refah seviyesinin yükseltilmesi, faydalı ve ekonomik değeri olan mal ve hizmetlerin üretiminde artışı gerektirir.

Maddi refah bakımından önemli olduğu için ekonomik büyüme ile ilgileniliyorsa, üzerinde durulması gereken nokta sadece yalın haliyle kapasite ve üretim artışı değil, bununla birlikte fert başına üretim artışıdır. Refah açısından önemli olan fert başına mal ve hizmet miktarıdır. Zaman içinde fert başına mal ve hizmet artışı olduğu takdirde refah seviyesinde gelişme olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, ekonomik büyüme konusunda en anlamlı ölçüt fert başına reel üretim seviyesidir (Peterson, 1994: 481). Fakat mal ve hizmetlerin üretiminde artış olarak tarif edilen ekonomik büyüme kendi anlamıyla bir sonuç değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi, mal ve hizmet miktarındaki artış daha temel sonuçlara ulaşılmasına yarayan bir araçtır. Zira ekonomik büyümenin temel hedefi toplumun refah düzeyini yükseltmektir.

Üretim kapasitesindeki artış, toplum refahının yükseltilmesine iki yolla etkide bulunur. İlk olarak, tüketicinin hizmetinde olacak özel kullanım için gerekli olan mal ve hizmet miktarında artış yaratır. İkinci olarak, hükümetin istihdam edeceği kaynakların miktarını artırarak özel sektörün tüketim standartlarına zarar vermeden, hükümetin artan sorumluluklarını yerine getirmesine imkan verir (Peterson, 1994: 482). Böylece bu iki yolla toplumun refah seviyesinde artış sağlanır.

Büyüme kavramının kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında ne anlama geldiği veya kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğu sorunu ortaya çıktığında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin "bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı

(Freyssinet, 1985: 124)” olduğu söylenebilir. Bu karşılaştırmanın diğer yanında ise kalkınma kavramı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişme yolunda olan bir şeye işaret etmektedir. Bu durumda ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır. Büyüme ile bir karşılaştırma yapılarak denebilir ki, ekonomik büyüme daha çok aynı şeydeki basit artış sürecini, ekonomik kalkınma ise daha fazla ve farklı olanın yer aldığı **yapısal değişme** sürecini ifade eder (Flammang, Vol: 28, No: 1: 50).

Karşılaştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini içeren bir denge sorunuyla ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişme, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir. Yani iktisadi kalkınma sadece ekonomik boyutlarla sınırlanmayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve politik tüm boyutlarıyla kuşatan karmaşık bir süreçtir. Kalkınma her ne kadar iktisadi büyümeyi içerirse de varolanın sayısal olarak büyümesi anlamına gelmemekte, olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını öngörmektedir.

Şu halde, bir bütün olarak yapıların dönüşmesi (veya yapısal değişim), büyüme ile kalkınma arasındaki niteliksel farkla beraber iki kavram arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. F. Perroux, yapısal değişimden hareketle büyüme ile kalkınma arasındaki farkı şu şekilde ortaya koymaktadır: “Kalkınma, bir toplumun sosyal ve mantık değişmelerinin kombinezonudur. Bu kombinezon global reel hasılayı sürekli ve birikintili bir şekilde artırmaya elverişlidir (Perroux, 1961: 16).” Mantıksal yapıların ve sosyal alışkanlıkların bu kombinezonu, kurumların kombinezonundan başka bir şey değildir.

Fakat yapısal değişme kavramı, sadece ekonomik kalkınma olgusunu tanımlarken kullanılmamalıdır. Çünkü söz konusu kavramın büyüme olgusuyla da ilişkisi vardır. Ekonomik büyüme ile yapısal değişim de birbirlerini etkileyen süreçlerdir. Bir ekonomideki büyüme yapısal değişmeye neden olmayabilir. Ancak ekonomik büyümenin sürekliliğinin sağlanmasında yapısal değişme temel bir öneme sahiptir. Yapısal değişme olmadan ekonomide ve cari sektörlerinde azalan getiri söz konusu olabilir ve sonuçta büyüme yavaşlayabilir. Yapısal değişim, iktisadi büyümeyi hızlandırabilir; yani yapısal değişim kaynakların marjinal hasılasında artışa sebep olabilir (Justman and Teubal, 1991: 1170). Ekonomik büyümenin yapısal değişmeyle söz konusu ilişkisinden dolayı, bazı çalışmalarda ekonomik kalkınma kavramının ekonomik büyüme kavramını kapsadığı ve bu

nedenle ekonomik kalkınmanın, yapısal değişme ile çıktıdaki artışların toplamı olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Türkey, 1995: 105).

Böylece yapısal değişme, ekonomik büyümenin ve kalkınmanın yanı sıra, ara bir kategori olarak belirginleşmekte ve salt iktisadi yapıyla ilgili olarak *dönüşüm* (transformation) kavramı ile açıklanmaktadır. Ekonomik anlamda yapısal değişme kavramı, tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir kaymayı ve bu kaymanın sonuçlarını tanımlamaktadır. H. E. Chenery, yapısal değişme veya dönüşümün, "...fiziki ve beşeri sermaye birikimi ile talep, üretim, ticaret ve istihdamın kompozisyonlarında bir kaymayı..." içerdiğini belirterek bunların ekonomik dönüşümün esasını oluşturduğunu vurgulamaktadır (Chenery, 1988: 50). Ayrıca bu dönüşüm süreci kentleşme, demografik dönüşüm ve gelir dağılımındaki değişmeler gibi sosyo-ekonomik süreçlerle de yakından ilişkilidir.

Yukarıdaki anlamı itibariyle yapısal değişme, ekonomik olmayan faktörleri ancak ekonomik olanların değişimini etkiledikleri oranda kapsayan bir kavramdır. Kalkınma kavramı ise ekonomik olan ve olmayan faktörleri, karşılıklı etkileşimleriyle bir neden sonuç ilişkisi içinde kapsamaktadır. Bu anlamda, yapısal değişme teknik bir kavram, kalkınma ise etik/politik bir kavram olarak değerlendirilebilir. Aralarındaki ilişkinin bu özellikleri göz önüne alındığında yapısal değişimin, ekonomik kalkınmanın önemli ve zorunlu bir parçası olduğu belirgin bir hal almaktadır.

Buna göre iktisadi kalkınma bir yapı değişikliği yani bir yapıdan diğer bir yapıya geçiştir. Ancak böyle bir geçiş daha çok kalkınmanın bir göstergesi, bir uyarıcı faktörü olabilir. Kalkınma için yatırım artışı, teknolojik gelişme, verim artışı, reel gelir artışı, eğitim düzeyinin yükselmesi yanında, düşüncenin, zihniyetin, sosyo-ekonomik yapıların da değişmesi gerekmektedir (Özgüven, 1988: 99). Çünkü kalkınmamış bir ülkenin sorunu sadece üretim faktörlerinin en uygun bir biçimde nasıl bir araya getirileceği değildir. Aynı zamanda üretim faktörlerinin nasıl elde edileceği ve üretimi artırmak için nasıl kullanılacağı da önem taşımaktadır.

3.2. Modernleşme-Sanayileşme-Kalkınma

Kalkınmayla ilişkilendirilen diğer iki kavram modernleşme ve sanayileşmedir. Büyüme-kalkınma kavramlarında olduğu gibi, kalkınma ve modernleşme kavramları da bazı yönleriyle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bazen de sanayileşme kavramı vasıtasıyla iki kavram birbirlerine eklenmektedir. Bunun hem teoriden hem de uygulamadan kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Bir anlamda söz konusu kavramların ortak referans noktalarına sahip olmaları kavramlar arasındaki farklılıkları karmaşıklaştırmaktadır.

Her iki kavramın da bir toplumun içinde bulunduğu duruma atıfta bulunması, ortak referans noktalarından ilkinin oluşturmaktadır. Modernleşme

kuramı çerçevesinde toplumlar, *geleneksel toplum*, *geçiş toplumu* ve *modern toplum*; gelişme iktisadı çerçevesinde toplumlar, *azgelişmiş*, *gelişmekte olan* ve *gelişmiş toplum* olarak sınıflandırılmaktadır. İkinci referans noktası, her iki kavram çerçevesinde tanımlanmış amaçlara ulaşmak için belirli tipte bir davranış ve eylem biçimine sahip olunmasının gerekliliğidir. Üçüncü ortak referans ise, her iki kuramın da gelenekselden moderne veya geri kalmışlıktan gelişmişliğe doğru bir hareket sürecine işaret etmeleridir (Dube, 1988: 1).

Fakat bu ilişkilendirme ve birbirlerinin yerine kullanımların doğruluğunu tahlil edebilmek için her bir kavramın içerikleri ayrı ayrı belirlenmelidir. Etimolojik anlamda “modern”, “modernleşme”, “modernlik” deyimleri Latince bir sözcük olan “modernus”tan gelmektedir. Kavramın kökeni ise modus sözcüğüdür. Latince’de modus tarz, biçim anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda modern sözcüğü, şimdiki zamanla ilişkili, son zamanlarda olan anlamına gelecektir (Üşür, 1999: 255). Dolayısıyla “modern, ilk olarak eskiye ait olmayan, yeniye ait olan anlamında kullanılabilir... Sözcüğün etimolojisi, teorik anlamını tamamen vermiyorsa da önemli boyutuna değiniyor: *Eski* ile *yeni*, ya da *önce olan* ile *sonra olan* arasındaki ilişki (Üşür, 1999: 255).” Modernleşme teorilerinin tam merkezinde de yukarıdaki anlamın, yani eskiden yeniye gidiş sürecinin açıklanma kaygısı ve isteği yatmaktadır.

Modernleşmenin anlaşılabilmesi modern olanın bilinmesine bağlıdır. Bunun için zaman-mekan ve içerik açısından kalkış noktasına gereksinim vardır. Modernleşmenin mekansal kalkış noktasının Batı Avrupa olduğu konusunda ortak kabul bulunmaktadır. Zamansal kalkış noktası ise onsekizinci yüzyıldır. Bunu Aydınlanma Dönemi veya Sanayi Devrimiyle de başlatmak mümkündür.

Zamansal kalkış noktası olarak onsekizinci yüzyılın ikinci yarısının alınmasının bir takım nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin belki de en önemlisini mekansal kalkış noktasını oluşturan Batı Avrupa’nın kendini tanımlama sorunu oluşturmaktadır. Michel Foucault’un deyimiyle;

İnsan bilimlerinin/modernliğin kriterlerinin her birinin ortaya çıkışının bir sorun, bir talep, teorik veya teknik cinsten bir engel vesilesiyle olduğundan kuşku yoktur; psikolojinin XIX. yüzyılda bilim olarak yavaş yavaş kurulabilmesi için hiç kuşkusuz endüstri toplumunun bireylere dayattığı yeni ölçüler gerekmiştir. Sosyolojik tipten bir düşüncenin ortaya çıkabilmesi için hiç kuşkusuz Devrim’den beri toplumsal dengeler üzerinde ve bizzat burjuvaziyi ihdas etmiş olanın üzerinde ağırlık yapan tehditlerin ortaya çıkması gerekmiştir (Foucault, 1994: 445-446).

İktisat biliminin ortaya çıkması için ise insanın, ihtiyaçları ve arzuları olan, bunların tatmin çarelerini arayan, öyleyse çıkarları bulunan, kar hedefleyen, başka insanlarla zıtlaşan bir varlık olarak ortaya çıkması gerekmiştir.

Michel Foucault’un modernliği bu şekilde, batı dünyasının ilerici iktisadi, siyasal, toplumsal ve kültürel rasyonelleşmesi ve farklılaşması olarak tanımlaması,

geçmişin bilinmedik semantik alanını yapılaştıran yeni bir mantık, yeni bir dünya görüşünün mantığıdır. Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir. Dünya artık eski tarzda okunamamaktadır; insan dünyayı ve kendisini bu yeni mantık içinde düşünmeye başlamıştır (Jeanniere, 1994: 16). Foucault'un da belirttiği gibi ancak yeni bir insan, yeni bir toplum, yeni bir kültür ve yeni bir ekonomi anlayışı gelinen bu durumu tarif edebilirdi.

Yukarıdaki insan, toplum, iktisat ve siyaset tanımlamaları, Batı toplumlarının geldikleri noktada nesnel bir bilim, evrensel bir ahlak ve yasa, yeni bir siyasal düzen ve yeni bir iktisadi düşünce yapısı ile yeni bir toplum geliştirme amacı güden anlayış içerisinde kendilerini tarif etmeye duydukları ihtiyaçtan kaynaklanmıştı (Sarup, 1995: 172). Modern olan bu şekilde anlam kazanınca, modern olmayan veya modern olmak isteyen toplumların yaşamaları gereken süreci izah edecek bir kavram gerekmiş ve bu kavram da **modernleşme** olarak ortaya konulmuştur. Modernleşme konusunda literatürde ortak bir yaklaşım bulunmamakla birlikte kavramın, en geniş anlamıyla *değişme* olgusuna ilişkin ve genellikle de kalkınma olgusuyla ilgili olarak ele alındığı görülmektedir.

Az veya çok her sistem değişmek durumundadır. Ancak bu sürece sonra giren ülkelerde modernleşme **değişmenin değişmesi** yani hızlanması olup, sosyal ve kültürel yapının bütününe etkileyen teknolojik, ekonomik ve çevresel değişimleri ifade etmektedir. Modernleşmenin (değişimin) yönünü tayin etmede ise modernitenin karakteristikleri belirleyici olmaktadır. Modernitenin karakteristikleri aynı zamanda içerik açısından kalkış noktasını bize göstermektedir. Daniel Lerner, modernitenin karakteristikleriyle ilgili olarak şu hususları belirtmektedir (Gandhi, 1987: 25): Ekonomide kendi kendini besleyen bir büyüme derecesini sağlayacak sanayinin kurulması, halkın belli ölçüde devlet yönetimine iştirak etmesi, seküler/rasyonel normların kültüre yayılması, toplum içerisinde seyyalitenin artması.

Görüldüğü gibi Lerner da ortaya koyduğu modernitenin karakteristikleriyle hem mekansal ve zamansal ve hem de içerik açısından kalkış noktası olarak Batı Avrupa'yı öne çıkarmaktadır. Söz konusu durum modernleşme teorileri için genel bir yargıyı yansıtmaktadır. Dolayısıyla modernleşme kuramlarının hemen hemen tamamı, referans aldıkları bu karakteristiklerden (söz konusu karakteristikler bazı kuramcılar tarafından ikiye indirgenerek, sanayileşme ve demokratikleşme olarak da ele alınmaktadır) yola çıkarak farklı bir tarihsel konjonktürde meydana gelen Batı düşünce geleneğinin, Batı dışı toplumları tanımlamaya yönelik kaygılarının sistematik bütünlüğe ulaşmış bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan modernleşme teorilerinin çeşitli modellerinde gözlenen bir özelliği daha belirginleşmektedir: Batı'daki tarihsel gelişmenin bir ürünü olan modernleşme, dünyanın geri kalan ülkeleri açısından bir örnek teşkil edecektir. Örnek olmanın anlamlı kılınması için ise ilk önce modern olanla

olmayanın karşılaştırılması; modern olmayanın özelliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Böylece örneğe ne derecede yaklaşıldığı veya modernleşmenin neresinde bulunduğu tespit etmek gibi pratik bir sonuç elde edilebilecektir.

Bu süreçte kullanılan karşılaştırmalı yöntem nedeniyle yukarıda söz konusu edilen tanımlama sorunu konumuz açısından ayrı bir önem kazanmaktadır. Çünkü bu yöntemle yapılan analizler, modeller ve yapılması gerekene ilişkin öneriler, kalkınma iktisadının genel çerçevesinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Modernleşme kuramı perspektifinden yapılan analizlerde kullanılan karşılaştırmalı yöntem, aynı zamanda sorunun ikilemler biçiminde kavramlaştırılarak ele alınmasını beraberinde getirmektedir. Modernleşme kuramı çerçevesinde en temel ikilem modern/geleneksel ikilemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Veblen'in teorisi, bu ikilemi kalkınma düzeyinde *eski ve yeninin birbirlerini reddetmeleri* şeklinde açıklayan yaklaşımların karakteristik bir örneğidir (Bendix, 1995: 101).

Modern olan şeyin kaynağını bu noktaya ulaşmış toplumların, yani endüstriyel ekonomilerini demokrasi ile birleştiren Batı Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının deneyimlerinin oluşturduğunu kabul ederek bu kuram çerçevesinde kullanılan diğer ikilemler modern/geleneksel ikileminden hareketle geliştirilmiş, diğer bir deyişle ondan türetilmişlerdir. Modern/geleneksel ikileminde gelişmiş Batı modern ideal tipi temsil ederken; az gelişmiş Batı dışı toplumlar diğer uç olan geleneksel tipi temsil etmektedir.

Modern/geleneksel ikilemi çerçevesinde yapılan kavramlaştırmada gelişme ve/veya modernleşme süreci az gelişmiş geleneksel olandan, gelişmiş modern olana doğru tarihsel bir değişim olarak ortaya konmaktadır. Böyle bir yaklaşımı esas alan kuramlar, amaçların aynı olduğunu ve tarihin akışı içinde araçların da benzeceğini vurgulamaktadır (Larrain, 1995: 18). Bu tür yaklaşımların arkasında şüphesiz toplumların sanayileşmelerini tamamladıkları ölçüde birbirlerine benzeyecekleri inancı yatmaktadır. Aynı şekilde ekonomik bakımdan geri ülkelerin de başarılı bir şekilde sanayileşmeleri durumunda üretim ve tüketim açısından gelişmiş ülkelere benzeyecekleri kabul edilmektedir. Clark Kerr'in "Yaklaşma Kuramı" bu yakınlaşmayı ele almaktadır.

Yaklaşma Kuramı'na göre, geleneklerin kalıntıları silindikçe toplumlar ne kadar çok sanayileşirlerse birbirlerine o kadar çok benzeyeceklerdir (Kerr vd., 1994: 38). Başka bir ifadeyle geleneksel toplumlar, Batı Avrupa'nın yaşadığı tarihsel dönüşümü izleyerek değiştikleri taktirde gelişmiş olan ülkelere benzeyecek ve modern/kalkınmış hale geleceklerdir. Bu bağlamda modernleşme/kalkınma, geleneksel veya modern öncesi bir toplumun; gelişmiş, ekonomik olarak refah içinde ve görece olarak siyasal istikrarını sağlamış, belirli tipte bir teknoloji ile tanımlanan Batı tipi bir toplumsal örgütlenme doğrultusunda bütünsel olarak dönüşmesi şeklinde algılanmaktadır.

Fakat bu dönüşüm aynı zamanda bir süreci gerektirmektedir. Bu noktada modernleşme kuramının bir diğer temel özelliği olan *doğrusal tarih anlayışı* ortaya çıkmaktadır. Doğrusal tarih anlayışı, ilerleme anlayışıyla temellenen ve tarihsel gelişme sürecinin önceden belirlenmiş bir süreç olarak görüldüğü bir tarih yaklaşımıdır. Bu tarih anlayışıyla kalkınma sorununa bakıldığında geleneksel ile modern arasında tarihsel olarak bir zaman farkı tespit edilmektedir. Zamana bağlı böyle bir farkın tespiti gelenekselden moderne doğru çizilen modernleşme/kalkınma sürecinin sonlu bir süreç olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Buna göre modern toplumlar insanlık tarihi açısından bulunması gereken yere ulaşmış bulunmaktadırlar.

Bu yaklaşımda az gelişmiş toplumları gelişmiş toplumlara yaklaştıran ve yaşanması gereken süreci ifadelendiren, *evrim* ve *ilerleme* kavramlarıdır. Zira evrim ve ilerleme kavramları doğrusal tarih anlayışını kuvvetlendirerek modern kuramların niteliğini belirleyen parametrelerdir. Bu nedenle modernleşmeyi, Batılı toplumların değişim sürecine girdiği 16. yüzyıla kadar götürmek gerekir (Mazrui, 1995: 73-74). Yirminci yüzyılın gelişmemiş toplumları ise gelişmiş Batı toplumlarının 16. yüzyıldaki özelliklerini taşımaktadır. Evrim ve ilerleme mantığına göre bu toplumların kalkınması/modernleşmesi için Batılı ülkelerin bu tarihten itibaren yaşamış oldukları evreleri geçirmeleri gerekmektedir. Çünkü geleneksel toplumlar başlangıç noktasında olup bu noktadan hareketle son noktaya ulaşacaklardır. Modernleşme ve ilerleme kuramcılarının sundukları bu öneri, tarihi evrensel, tek çizgili, doğrusal ve amaca yönelik bir olgu olarak değerlendirmelerinin zorunlu bir sonucudur. Bu durum, modernleşme teorilerinin, tek tip bir *moderni* kabul ettiklerini ve dolayısıyla ulaşılabilecek noktanın farklı olamayacağını ifade etmektedir.

Yukarıda modernleşmenin içeriğini belirleyen dört temel noktadan bahsetmiştik. Bunlar; sanayileşme, halkın belli ölçüde devlet yönetimine iştirak etmesi, seküler/rasyonel normların kültüre yayılması, toplum içerisinde seyyalitenin artması şeklinde sıralanmıştı. Modernleşme teorileri açısından önemli olan husus bu dört öğenin birlikte gerçekleşmesi ve bunların yol açacağı toplumsal farklılaşmadır. Bu anlamda modernleşme iktisadi kalkınmayla da yakından bağlantılıdır. Zira modernleşmeden beklenen şey, geleneksel toplumun Batı dünyasının gelir seviyesine ulaşması, istikrarlı ve katılımcı bir siyasal yapının oluşması, toplumsal ilişkilerde rasyonel normların esas alınması ve toplum içerisinde seyyalitenin artmasıdır.

Burada en belirleyici faktör ekonomik gelişmedir. Hatta, W. E. Moore ve J. N. Smelser'de görüldüğü gibi, modernleşmenin sanayileşme üzerinden ekonomik kalkınmaya bağlandığı görülmektedir. Smelser'e göre;

Modernleşme ayrı, fakat birbirleriyle ilişkili teknoloji, tarım, sanayi ve çevre olmak üzere dört alandaki değişme süreçlerinin birlikte işlemesiyle oluşur. Bu süreçler ise toplumsal yapıyı derinden etkiler ve farklılaşmaya yol açar.

Farklılaşmalar başlıca siyasal, eğitim, dinsel, aile alanlarında belirginleşir. Bu anlamda modernleşme, iktisadi kalkınmayı kapsar; ancak daha ötesine gider (Smelser, 1967; Aktaran: Üşür, 1999: 259).

Modernleşme kuramı çerçevesinde kalkınma sorununun geniş bir perspektiften ele alındığı yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Çünkü, modernleşme sürecinde ekonomik faktörlerin önemine ilişkin vurgu yapılmakla birlikte ekonomi dışı faktörler ağırlık kazanmaktadır. Bu anlamda kuram, kalkınma sorununa *büyüme teorileri* çerçevesinde yaklaşan formel iktisat disiplininin daha geniş bir perspektifle yaklaşmaktadır. Kuramı niteleyen temel özelliklere bağlı olarak ekonomik kalkınma, belirli davranış biçimlerinin, değerlerin, toplumsal ilişki biçimi ve kuramsal yapının, modernliğin gereklerine göre yeniden düzenlenmesiyle sağlanabilecektir.

Fakat aynı zamanda kalkınma kavramı, içeriğindeki değişimle birlikte modernleşme kavramı karşısında belirsizleşmekte ve çoğu kez modernleşme ve kalkınma kavramları aynı toplumsal dönüşüm ya da değişim sürecini açıklamak üzere birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Konunun başında belirtildiği gibi, bu durum her iki kavramın ortak referans noktalarına sahip bulunmasından kaynaklanmaktadır. Her iki kavramı birbirine yaklaştıran faktör ise sanayileşmedir.

Bendix'in yaptığı tanıma göre **sanayileşme**, "devamlı bir şekilde sürdürülen tatbiki ilmi araştırmalara ve enerji kaynaklarına oturtulmuş bir teknolojinin neden olduğu iktisadi değişimlerdir (Bendix, 1995: 99)." Sanayileşmenin neden olduğu değişimler, modernleşme ve kalkınma kavramlarının neredeyse eşanlı kullanıma neden olan üç ortak referans noktasını birbiriyle ilişkilendirmektedir. Sanayileşme, modernleşme ve kalkınma kavramlarının ve bu kavramlarla ifade edilen süreç ve amaçların ortak paydası olarak anlamlandırılmaktadır. Bu manada, sanayileşme sürecinin doğrudan ve dolaylı etkileri, modernleşme ve kalkınma kavramlarının kapsamında yer almakta ve her iki kavramın içeriklerini birbirine yaklaştırmaktadır.

Sanayileşmenin, modernleşme ve kalkınmayı birbirine yaklaştıran etkisini ve yarattığı sonuçları, Moore tarafından yapılan ve Appelbaum tarafından özetlenen bileşimde çok açık olarak görmek mümkündür (Appelbaum, 1984: 41).

I. Sanayileşme: Koşullar

A) Değerler: Ekonomik Değişim için değerlerin geniş ölçüde değişmesi en temel koşuldur. Ekonomik büyümenin değeri a) yüksek bireysel hareketlilik, b) rol ayırımında doğumun değil, başarının belirleyiciliğini ve ulusal bütünleşmeyi içererek değişmelidir.

B) Kurumlar

1) Ekonomik

- a. Mülkiyet; devredilebilir olmalı (üretim öğelerinin hareketliliğini sağlar)
- b. Emek; coğrafi ve toplumsal hareketliliği sağlar
- c. Değişim; genelleştirilmiş pazarlar aracılığıyla

2) *Siyasal istikrar*

- a. Güvenilir ve adil hukuk düzeni
- b. Basit sivil düzen

3) *Ussallık*

Sorun çözücü yaklaşım ve bilinçli değişime inanmak (girişimci)

C) Örgütlenme

- 1) Uzmanlaşmış, bürokratik bir hiyerarşi
- 2) Devletin gerekli mali örgütlenmesi

D) Güdülendirme

- 1) Başarı yönelimi
- 2) Yaratıcı kişilik

II. Sanayileşme: Bağlaşıkları ve Sonuçları

Ekonomik Yapıda:

- 1) Geçimlik tarım sektörünü ulusal ekonominin ticarileşmiş Pazar sistemi ile bütünleştirmek, tarımdaki nüfus oranını azaltmak.
- 2) İşgücündeki en düşük ve ortalama başarı düzeylerini uzun dönemde yükseltmek.
- 3) Emeğin yüksek düzeyde hareketliliği.
- 4) Mesleklerin yatay dağılması.
- 5) Karların yeniden yaratılması.
- 6) Tüketim maddeleri pazarının evrensel genişlemesi ve ticarileşmesi.
- 7) Üretilen maddelerin gittikçe genişleyen çeşitliliği, hizmetlerin tüketim harcamaları içinde yüksek bir orana ulaşması.
- 8) Ekonomik yapıda artan uzmanlaşma ve iç bağımlılık.

Moore tarafından genel çerçevesi çizilen bu bileşimin öğeleri, kalkınma iktisadi ve modernleşme kuramları kapsamında yer alan teori ya da modellerde açık veya örtülü ön kabuller olarak yer almaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, modernleşmenin ve kalkınmanın geleneksel olandan modern olana geçişi ifade ettiği düşünülürse ve bu geçiş sonucunda gelenekselin moderne benzeyeceği kastediliyorsa, bunu gerçekleştirecek en önemli unsurun sanayileşme olduğu düşünülebilir. Zira sanayileşmenin iç dinamikleri ve kuvvetlerine dair edinilen aşağıdaki bulgular modernleşmenin ve kalkınmanın iç dinamiklerini de oluşturmaktadır (Harbison, Kerr vd., 1995: 84-95): Artan ve genişleyen çalışma vasıfları, artan mesleki ve coğrafi hareketlilik, sanayiye bağlı yüksek seviyede eğitim, hiyerarşik yapıya sahip işgücü, tarımın hayat ve geçim şekli olarak önemini kaybetmesi ve şehirleşme, çoğulcu bir toplumda gerçekleştirilen ideolojik mutabakat, sanayi toplumunun ileri teknoloji temeline oturmuş olması.

Böylece sanayileşme kavramı ve bu kavramın eşanlamlarıyla türevleri, sanayi öncesi veya geleneksel ya da kalkınmamış bir toplumun, sanayileşmiş veya modern ya da kalkınmış bir toplum haline gelirken geçirdiği *değişme* sürecini ifade ve tasvir etmektedir. Buradaki değişim fikri, bu süreçte birçok faktörün rol oynadığını ve bu faktörlerden bir veya birkaçındaki değişimin bağımlı değişkenlerde de değişmeye yol açacağını vurgulamaktadır.

4. Sonuç

Tarihsel süreçte ekonomik ilişkilerin toplumsal yaşam içerisindeki konumuyla, kalkınma kavramının kullanım biçimi arasında yakın ilişki vardır. İktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamın bir parçası olarak değerlendirildiği dönemlerde kalkınma kavramı iktisadi olandan daha geniş bir içerikte kullanılmış; iktisadi ilişkilerin toplumsal yaşamdan soyutlanarak incelenmesiyle birlikte kavramın içeriği ekonomiyle sınırlandırılmıştır. Bugün için kavram daha çok ikinci anlamda kullanılmaktadır. Fakat kalkınma olgusunun ekonomi dışı alanlarla olan içiçeliği ve kavramla izah edilen geri kalmışlığın ekonomik faktörler dışında da bir takım nedenlere bağlı oluşu; kavramın doğru kullanılmadığını, anlamının genişletilerek kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Fakat bu durumda da yakın kavramlarla olan farklılığında problemler yaşanmaktadır. Bilindiği gibi kalkınma kavramı yapısal değişim kavramıyla büyüme kavramına; sanayileşme kavramıyla da modernleşme kavramına yakınlaşmaktadır.

Büyüme kavramının kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında ne anlama geldiği veya kalkınma kavramından ne tür bir farklılığının olduğu sorunu ortaya çıktığında, büyüme kavramı için en belirgin özelliğin, bir ekonominin üretim kapasitesinde sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu söylenebilir. Bu karşılaştırmanın diğer yanında ise kalkınma kavramı bulunmaktadır. Ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişim yolunda olan bir

şeye işaret etmektedir. Bu durumda ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamaktadır.

Karşılaştırmalar, ekonomik büyümenin daha çok üretim faktörlerinin en yüksek verimi sağlayacak şekilde bir araya getirilmesini içeren bir denge sorunuyla ilgilendiğini göstermektedir. Ekonomik kalkınma ise iki aşamalı bir süreci ifade etmektedir. Birinci aşama, üretim faktörlerinin yaratılmasıdır. Bu aşamada, üretim faktörlerinin oluşturulabilmesi için ekonomiyi de içine alan kurumsal/yapısal bir değişimin olması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci aşama ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınma kavramı, iktisadi nitelikte olan yapılar yanında sosyal, siyasal nitelikteki yapılarda da gelişme yönünde bir değişim, hatta yeni yapıların oluşturulmasını içeren süreçlere de işaret etmektedir.

Modernleşme ile kalkınma arasında ise oldukça problemlili bir yakınlık bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni her iki kavramın da ortak referans noktalarına sahip olmalarıdır. Ortak referans noktalarından dolayı her iki kavram çerçevesinde tanımlanmış amaçlara ulaşmak için belirli tipte davranış biçimine sahip olunması gerekmektedir. Fakat yine de her iki kavramı birbirinden farklılaştıracak özellikler bulunmaktadır.

Modernleşme kuramı çerçevesinde kalkınma sorunu geniş bir perspektiften ele alınmaktadır. Çünkü, modernleşme sürecinde ekonomik faktörlerin önemine ilişkin vurgu yapılmakla birlikte ekonomi dışı faktörler ağırlık kazanmaktadır. Kalkınma sürecinde ise vurgu daha çok ekonomik faktörler üzerine yapılmaktadır. Bir anlamda ekonomik olmayan faktörlerin, ekonomik faktörlerle ilişkisi ölçüsünde önemi bulunmaktadır. O halde toplumun bir bütün olarak Batı normlarına göre değişmesini veya başka bir ifadeyle; geri kalmış bir ekonominin sanayileşmesini, halkının belli ölçüde devlet yönetimine iştirak etmesini, seküler/rasyonel normların kültüre yayılmasını ve toplum içerisinde seyyalitenin artmasını bir bütün olarak ifade etmek için kullanacağımız kavram modernleşmedir. Görüldüğü gibi modernleşme, kalkınmayı da içerisine alacak genişlikte bir anlam ifade etmektedir. Geri kalmış bir ekonominin refah düzeyini artırmak için değişimi/dönüşümü ifade edildiğinde kullanacağımız kavram ise kalkınma olmalıdır.

Kaynakça

Appelbaum Richard P., (1984), *Toplumsal Değişim Kuramları*, Çev: Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Arndt H.W., (1981), "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change*, Vol:29, No:3.

Başkaya Fikret, (1994), *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Bendix Reinhard, (1995), “Sanayileşme, Modernleşme ve Kalkınma”, *Sosyoloji Yazıları*, Der: İhsan Sezal, 3. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Chenery Hollis, (1988), *Handbook of Development Economics*, Ed: T. N. Srinivasan, Amsredam, North Holland.

Dube S. C., (1988), *Modernization and Development*, London, Zed Books Ltd..

Flammang R. A., “Economic Growth and Economic Development; Counterparts or Competitors?”, *Economic Development and Cultural Change*, Vol: 28, No: 1.

Foucault Michel, (1994), *Kelimeler ve Şeyler*, Çev: M.Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

Freyssinet Jacques, (1985), *Az gelişmişlik İktisadı*, Çevirenler: M. Ali Kılıçbay-Tezer Öçal, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Gandhi Raj S., (1987), “Modernization and Development in the Third World: A Critical Assessment”, *International Journal of Contemporary Sociology*, Vol:24, No:1-2, January-April.

Harbison F., Kerr Clark, Dunlop T. vd., (1995), “Sanayileşmenin Mantığı”, *Sosyoloji Yazıları*, Der: İhsan Sezal, 3. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Jeanniere Abel, (1994), “Modernite Nedir”, Çev: Nilgün Tural, *Modernite Versus Postmodernite*, Der: Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.

Justman Moshe and Teubal Morris, (1991), “A Structural Perspective on the Role of Technology in Economic Growth and Development”, *World Development*, Vol:19, No:9.

Kerr Clark ve diğerleri, (1973), *Industrialism, and Industrial Man*, Harmondsworth, Penguin.

Kili Suna ve Gözübüyük Şeref, (1985), *Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifak’tan Günümüze”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Köymen Nusret, (1948), *Memleket Kalkınması, Bölge Planlayıcılığı*, İstanbul.

Larrain Jorge, (1995), *İdeoloji, Kültür ve Kimlik*, Çev: N. Nur Domaniç, Sarmal Yayınları, İstanbul.

Llyod Reynolds G., (1996), “Tarihsel Perspektiften Ekonomik Kalkınma”, Çev: S. Öztürk, *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*, Der: Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mazrui Ali A., (1995), “Sosyal Darwinizmden Günümüz Modernleşme Teorilerine: Bir Tahlil Geleneği”, *Sosyoloji Yazıları*, Der: İhsan Sezal, 3. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Mehmet Türkay, (1995), "Gelişme: Kavramsal Köken ve Yorumlar", *Gelişme İktisadı*, Editörler: Tamer İşgüden vd., Beta Yayınları, İstanbul.

Myint Hla, (t.y.), "An Interpretation of Economic Backwardness", *The Economics of Underdevelopment*, Ed: A.N. Agonvale and S.P. Singh, A Galaxy Book, Oxford Universty Press, New York.

New Webster's Dictionary of the English Language, (1975), College Ed. New York, 1975.

Nixson Frederick, (1984), "Economic Development: Utopian Ideal or Historical Process", *METU Studies in Development*, Vol: 11, No: 1-2.

Özgüven Ali, (1988), *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Peker Kemal, (1943), *Fındık, İktisadi Kalkınmada Önemi*, Yenigiresun Basımevi, Giresun.

Perroux François, (1961), "Qu'est-ce que le Developpement", *L'idee du Progres Devant la Acience Economique de ce Temps*.

Peterson Wallace C., (1994), *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Çev: Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Sarup Madan, (1995), *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev: A.Baki Güçlü, Ark Yayınevi, Ankara.

Smelser J. N., (1967), "Towards a Theory of Modernization", içinde: Robert M. Cook and W. E. Moore, *Reading on Sdcial Change*, Englewood, Cliifs N.J.

Smith Adam, (1985), *Ulusların Zenginliği*, Birinci Baskı, Çev: Ayşe Yunus-Mehmet Bakırcı, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Üşür İşaya, (1999), "Sanayileşme: Kavramdan Tipolojilere", *Türk-İş 99 Yıllığı*, Cilt: 2, Ankara.

Viner Jacop, (t.y.), "The Economics of Development", *The Economics of Underdevelopment*, Ed: A.N. Agonvale and S.P. Singh, Oxford University Press, New York.